

## Ljudska prava i religija u Crnoj Gori

Ovo istraživanje dio je međunarodnog istraživačkog projekta „Religija i ljudska prava” u koji je uključeno trideset zemalja. Naučni koordinator projekta jeste Univerzitet u Würzburgu. Projekat koordinira prof. dr Hans-Georg Zuibertz. U ovom eksplorativnom istraživanju ispitivali smo uticaj religijske pripadnosti i religioznosti studenata Crne Gore na ljudska (građanska, sudska, politička i socio-ekonomska) prava.

*Uzorak:* Istraživanje je izvedeno na reprezentativom uzorku studenata 862 studenta državnog univerziteta i privatnih univerziteta: Univerzitet Donja Gorica iz Podgorice i „Mediteran” iz Bara.

*Ciljevi:* Ova eksplorativna studija ima tri istraživačka cilja:

(i) da se ispituju strukturalna obeležja građanskih prava u tri grupacije: pravoslavaca, muslimana i nereligioznih;

(ii) da se ispita povezanost personalnih religijskih stavova studenata, socijalne povezanosti studenata sa pripadnicima drugih religija, religijske socijalizacije, socijalno-demografskih karakteristika studenata tri grupacije (pravoslavaca, muslimana i nereligioznih) sa ljudskim pravima (građanskim, sudskim, političkim i socioekonomskim);

(iii) da se ispita predikcija pomenutih religijskih, socijalno-demografskih obilježja za četiri grupe ljudskih prava među pravoslavicima, muslimanima i nereligioznim.

### *Instrument istraživanja*

Iz instrumenta koji se koristi na projektu „Religija i ljudska prava” služili smo se sledećim sub skalama i varijablama.

Personalni religijski stavovi: vjerovanje u ličnog Boga, Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja, vjerovanje u postojanje Boga, uticaj religije na ponašanje i život, religijsko praktikovanje.

Socijalna povezanost sa pripadnicima drugih religija.

Religijska socijalizacija: religioznost oca, očevo insistiranje na usvajanju njegove religije, učestvovanje ispitanika u religijskim obredima prema željama oca, religioznost majke, majčino insistiranje na usvajanju njene religije, učestvovanje ispitanika u religijskim obredima prema željama majke, religioznost najboljeg prijatelja.

## Skala (a)moralnog ponašanja

Socijalno-demografske karakteristike: godine života, godine školovanja

Stav prema političkoj polarizaciji *Instrument istraživanja* je upitnik koji su konstruisali profesori Univerziteta u Vicburgu u Nemačkoj. Ovaj upitnik se koristi u Evropskom projektu o ljudskim pravima i religiji.

U istraživanje su uključene četiri grupe ljudskih prava:

– građanska (E – 1)

	--	-	±	+	++
a. Naši zakoni bi trebalo da štite pravo ljudi da žive u skladu sa moralnim vrijednostima koje oni izaberu.	1	2	3	4	5
b. Ljudi bi trebalo da budu slobodni da iskažu svoje mišljenje bez obzira na to kakvo je to mišljenje.	1	2	3	4	5
c. Država bi trebala ostati izvan javnih manifestacija od strane većinskih i manjinskih religija.	1	2	3	4	5
d. Homoseksualci bi trebalo da imaju pravo da obavljaju bilo koju javnu funkciju.	1	2	3	4	5
e. Nehumano postupanje je zabranjeno u svim okolnostima.	1	2	3	4	5
f. Ljudi bez kriminalne namjere trebaju imati pravo na udruživanje, ma koliko ekstremni da mogu biti.	1	2	3	4	5
g. Država se ne bi trebala miješati u misionarske aktivnosti ni većinskih ni manjinskih religija.	1	2	3	4	5
h. Država se ne bi trebala miješati u bilo kakve seksualne aktivnosti slobodno izabrane od strane odraslih.	1	2	3	4	5
i. Radikalne političke grupacije treba da imaju pravo na okupljanje.	1	2	3	4	5
j. Država treba štiti pravo žena na jednake mogućnosti zapošljavanja.	1	2	3	4	5
k. Studentima bi trebalo biti omogućeno vrijeme, prostor i soba u školama za njihove molitve.	1	2	3	4	5
l. Žene trebaju imati pravo na zaštitu od seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu.	1	2	3	4	5
m. Država ne treba spriječavati ženske učitelje od nošenja marama iz vjerskih razloga.	1	2	3	4	5
n. Ljudi treba da budu slobodni da razgovaraju o svim moralnim idejama, bez obzira na sve.	1	2	3	4	5
o. Žene treba da imaju pravo da budu jednako plaćene za isti posao.	1	2	3	4	5
p. Država treba procesuirati ponašanja koja su okrenuta ka diskriminiranju homoseksualaca.	1	2	3	4	5

– sudska (E – 5)

	--	-	±	+	++
a. Izricanje ponižavajućeg postupanja prema ljudima optuženim za masovno ubistvo trebalo zabraniti.	1	2	3	4	5
b. Osumnjičeni na sudu ne bi trebao biti dužan da odgovori na pitanja od strane suda.	1	2	3	4	5
c. Policijske inspekcije automobila ljudi bez naloga za pretres trebalo bi zabraniti.	1	2	3	4	5
d. Nekome ko je osumnjičen za višekratno seksualno zlostavljanje djece treba dati pravnu pomoć.	1	2	3	4	5
e. Osumnjičeni koji je odveden u pritvor ne bi trebao biti dužan da govori.	1	2	3	4	5
f. Masovnim ubicama treba biti zagarantovano pravo na advokata.	1	2	3	4	5
g. Nanošenje teške tjelesne patnje mogućim masovnim ubicama treba zabraniti.	1	2	3	4	5
h. Treba zabraniti policijske pretrage privatnih domova bez naloga za pretres.	1	2	3	4	5

– politička (E – 6)

	--	-	±	+	++
a. Svako ko živi ovdje određeni vremenski period propisan zakonom trebao bi da ima pravo da glasa za političke lidere.	1	2	3	4	5
b. Policija ne bi trebalo da koristi silu protiv političkih demonstracija koje dovode javni red u opasnosti.	1	2	3	4	5
c. Svako ko živi ovdje određeni vremenski period propisan zakonom trebao bi da ima pravo da se kandiduje za javnu funkciju.	1	2	3	4	5
d. Vlada bi trebala garantovati političkim izbjeglicama pravo da slobodno putuju.	1	2	3	4	5
e. Vlada ne bi trebala zabraniti javne proteste, ma koliko opasni oni mogli biti.	1	2	3	4	5
f. Vlada bi trebala osigurati pristojan životni standard političkim izbjeglicama.	1	2	3	4	5

– socio-ekonomska (E – 7)

	--	-	±	+	++
a. Vlada bi trebala osigurati posao za svakoga ko želi posao.	1	2	3	4	5
b. Vlada bi trebala osigurati zdravstvenu zaštitu za bolesne.	1	2	3	4	5
c. Svako bi trebao imati pravo na jednaku platu za jednaki rad.	1	2	3	4	5
d. Svako bi trebao imati pravo na razumno ograničenje radnih sati kako bi imao dovoljno vremena za odmor.	1	2	3	4	5

e. Država bi trebala biti obvezna za zaštitu djece od prisilnog rada djece.	1	2	3	4	5
f. Država treba poštovati pravo religija da osnivaju škole.	1	2	3	4	5
g. Svako bi trebao imati pravo na pravednu i razumnu naknadu za obavljeni rad.	1	2	3	4	5
h. Vlada bi trebala osigurati pristojan životni standard za nezaposlene.	1	2	3	4	5
i. Država bi trebala biti obavezna za zaštitu dječjeg prava na igru i rekreaciju.	1	2	3	4	5
j. Vlada bi trebala osigurati dovoljno prostora da se religija može učiti u školama.	1	2	3	4	5
k. Vlada bi trebala osigurati pristojan životni standard za stare.	1	2	3	4	5
l. Unajmljivanje ljudi za platu ili po satu rada, bez periodičnih plaćenih odmora trebalo bi zabraniti.	1	2	3	4	5

Prilikom statističke obrade nijesmo uvek koristili podatke od svih religijskih grupa. I pored robustnosti korišćenih metoda smatrali smo da su pojedine grupe isuviše malo zastupljene u uzorku da bismo mogli da ih koristimo u analizama. Primer bi bili katolici kojih u uzorku imamo samo 29 (3,4%). Imajući ovo u vidu i težeći za što detaljnijom analizom i jasnijim prikazom prilikom ispitivanja korelacija i regresionih analiza koristili smo samo podatke od tri najzastupljenije grupe i to pravoslavaca, muslimana i nereligioznih.

*Metode obrade i analize podataka:* U ovom istraživanju je korišćena deskriptivna, parametrijska i neparametrijska statistika. Od specifičnih metoda, pored proste deskriptivne provjere, koristili smo ANOVA-u, Hi kvadrat, Pirsonovu korelaciju kao i linearnu regresiju („stepwise” metoda).

### *Rezultati. Građanska prava*

Pristupajući temi ljudskih prava u upitniku smo se koncentrisali na testlet pod oznakom E – 1. Kako bismo provjerili da li je ovaj konstrukt po svojoj prirodi jednofaktorski izveli smo konfirmativnu faktorsku analizu. U analizu je uključeno svih 16 ajtema i testiran je hipotetički jednofaktorski model. Navedeni su neki od pokazatelja fita.

*Tabela 1. Konfirmatorna faktorska analiza*

CMIN/DF	10.062
P	0.001
CFI	0.699
SRMR	0.0859
RMSEA	0.103

Iz priloženih rezultata možemo zaključiti da postavljeni jedno-faktorski model nije odgovarajući. Kako bismo pronašli povoljno faktorsko rešenje koje bi koristili u daljem radu pristupljeno je eksplorativnoj faktorskoj analizi. Nakon ispitivanja nekoliko različitih mogućih rešenja odlučeno je da se zadrži model od tri faktora.

*Tabela 2. Eksplorativna faktorska analiza – građanska prava*

	1	2	3
Ljudi bi trebalo da budu slobodni da iskažu svoje mišljenje bez obzira na to kakvo je to mišljenje.	0,743	0,165	0,273
Država treba štiti pravo žena na jednake mogućnosti zapošljavanja.	0,743	0,226	0,232
Žene trebaju imati pravo na zaštitu od seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu.	0,678	0,168	0,166
Žene treba da imaju pravo da budu jednako plaćene za isti posao.	0,629	0,147	0,070
Ljudi treba da budu slobodni da razgovaraju o svim moralnim idejama, bez obzira na sve.	0,589	0,321	0,346
Naši zakoni bi trebalo da štite pravo ljudi da žive u skladu sa moralnim vrijednostima koje oni izaberu.	0,532	0,094	0,327
Nehumano postupanje je zabranjeno u svim okolnostima.	0,527	0,355	0,196
Država bi trebala ostati izvan javnih manifestacija od strane većinskih i manjinskih religija.	0,393	0,206	0,325
Homoseksualci bi trebalo da imaju pravo da obavljaju bilo koju javnu funkciju.	0,131	0,768	0,127
Država treba da procesuirá ponašanja koja su okrenuta ka diskriminiranju homoseksualaca.	0,235	0,616	0,171
Država se ne bi trebala miješati u bilo kakve seksualne aktivnosti slobodno izabrane od strane odraslih.	0,236	0,517	0,279
Radikalne političke grupacije treba da imaju pravo na okupljanje.	0,085	0,167	0,538
Država ne treba da spriječava ženske učitelje od nošenja marama iz vjerskih razloga.	0,246	0,234	0,444
Ljudi bez kriminalne namjere trebaju imati pravo na udruživanje, ma koliko ekstremni da mogu biti.	0,223	0,249	0,432
Država se ne bi trebala miješati u misionarske aktivnosti ni većinskih ni manjinskih religija.	0,369	0,309	0,424
Studentima bi trebalo biti omogućeno vrijeme, prostor i soba u školama za njihove molitve.	0,125	-0,019	0,406
Krombahova alfa	0,819	0,663	0,556

Oblimin rotacija sa Kajzerovom normalizacijom;

Ekstrakcija faktora: PAF

F1 – Osnovna ljudska prava; objašnjene varijanse – 26,912%

F2 – Zaštita civilnih prava seksualnih manjina; objašnjene varijanse – 11,187%

F3 – Zaštita ljudskih prava bez obzira na vrstu religijskih

i političkih stavova; objašnjene varijanse – 8,928%

Kada smo odredili faktorsku strukturu građanskih prava prvo smo ispitali da li na dobijenim faktorima postoji značajna razlika

između različitih religija. Utvrđeno je da značajne razlike postoje na svim faktorima.

*Tabela 3. Razlike u osnovnim ljudskim pravima između religioznih grupa*

		<i>Razlika ar. sredina</i>	<i>Standardna greška</i>	<i>Značajnost</i>
Nijesam religiozan/a	Pravoslavac/ka	0,33227*	0,08919	0,001
	Religiozan u generalnom smislu	0,35770*	0,14756	0,016

Ispitanici koji nijesu religiozni skloniji su individualističkoj i demokratskoj orijentaciji nego pravoslavci ili oni koji su religiozni u generalnom smislu, tako da je ovaj nalaz sasvim očekivan.

*Tabela 4. Razlike u zaštiti građanskih prava seksualnih manjina između religioznih grupa*

		<i>Razlika ar. sredina</i>	<i>Standardna greška</i>	<i>Značajnost</i>
Nijesam religiozan/a	Katolik/inja	0,65439*	0,20659	0,002
	Pravoslavac/ka	0,63581*	0,11027	0,001
	Musliman/ka	0,74226*	0,14465	0,001
Religiozan u generalnom smislu	Pravoslavac/ka	0,40503*	0,15584	0,01
	Musliman/ka	0,51147*	0,18179	0,005

Poznato je da su sve velike religije pronatalistički orijentisane tako da iz ovog principijalnog razloga pripadnici tri velike religije u Crnoj Gori odbacuju homoseksualnost kao pojavu koja nije u skladu sa božanskim načelima.

Oni koji su religiozni u generalnom smislu nijesu skloni podržavanju doktrinalnih načela svoje religije a priori, već su na određene društvene i psihološke fenomene skloni da gledaju sa nekih opštih moralnih načela koja uključuju i poštovanje elementarnih građanskih prava. Time možemo objasniti da su religiozni u generalnom smislu tolerantniji prema homoseksualcima od pravoslava- ca i muslimana.

*Tabela 5. Razlike u zaštiti ljudskih prava bez obzira na vrstu religijskih i političkih stavova između religioznih grupa*

		<i>Razlika ar. sredina</i>	<i>Standardna greška</i>	<i>Značajnost</i>
Musliman/ka	Katolik/inja	,40256*	0,14418	0,005
	Pravoslavac/ka	,41520*	0,07668	0,001
	Religiozan u generalnom smislu	,35950*	0,12728	0,005
	Nijesam religiozan/a	,51604*	0,10137	0,001

Valja napomenuti da se na trećem faktoru javljaju ajtemi koji opisuju religijske slobode koje se najčešće vezuju za Islam, tako da je ovaj faktor djelimično artefakt. Međutim, muslimani u Crnoj Gori su ipak manjinska grupa (iako druga po veličini), tako da preferiraju i ona manje prihvaćena građanska prava povezana sa etničkim i drugim manjinskim grupama, kao što su grupe sa radikalnim i ekstremnim političkim stavovima.

Tabela 6. Korelacije faktora građanskih prava sa različitim personalnim, religijskim i demografskim pokazateljima

	Pravoslavci			Muslimani			Nereligiozni		
	F1	F2	F3	F1	F2	F3	F1	F2	F3
Personalni religijski stavovi	Vjerovanje u ličnog Boga	0,200**	-0,069	0,206**	0,326**	0,269*	-0,186	-0,258*	,231*
	Kritičko promišljanje religijskih uverenja	-0,003	0,143**	0,121**	0,393**	0,089	0,285**	0,003	,383**
	Verovanje u postojanje Boga	0,183**	-0,083*	0,074	0,388**	-0,072	0,313**	-0,265*	-0,224*
	Uticao religije na ponašanje i život	0,05	-0,006	0,093*	0,276**	-0,191	0,365**	-0,189	-0,274*
Socijalna povezanost	Religijsko praktikovanje	-0,149**	0,001	0,100*	0,118	-0,090	0,309**	-0,235*	0,188
	Socijalna povezanost sa drugim religijama	0,082	0,133**	-0,013	0,297**	-0,093	0,007	0,334**	,293**
	Religioznost oca	0,078	-0,153**	0,021	-0,044	-0,269*	0,178	0,299*	,241*
	Usvajanje religije—otac	-0,061	-0,137**	0,082	0,161	-0,163	0,332**	0,208	-0,033
Religijska socijalizacija	Učestvovanje u obredima—otac	-0,107*	-0,033	0,088	-0,075	-0,116	0,183	0,141	0,015
	Religioznost majke	0,122**	-0,08	0,014	0,093	-0,142	0,204	0,204	-0,01
	Usvajanje religije—majke	-0,01	-0,072	0,069	0,220	-0,208	0,335**	0,188	-0,018
	Učestvovanje u obredima—majka	-0,107*	-0,033	0,088	-0,075	-0,116	0,183	0,141	0,015
Skala (a)moralnog ponašanja	Religiozan najbolji prijatelj	0,018	-0,061	0,013	0,163	-0,130	0,107	0,157	-0,077
	Amoralno ponašanje	0,047	-0,061	0,038	-0,032	-0,043	0,257*	-0,008	-0,345**
Socio-demografske karakteristike	Godine života	0,014	0,037	-0,027	0,230*	0,106	0,067	-0,063	-0,142
	Godina školovanja	-0,028	0,016	-0,072	0,191	0,093	0,103	0,064	0,062
Stav prema političkoj polarizaciji	Ljevica – desnica	-0,041	0,014	-0,02	0,137	0,010	0,144	0,186	-0,048

Ispitujući povezanost vjere u ličnog Boga sa faktorima građanskih prava primijećeno je da najjača povezanost postoji kod muslimana sa prvim i trećim faktorom. Kod pravoslavaca postoji povezanost sa istim faktorima ali je izraženost povezanosti nešto niža. Kod nereligioznih postoji negativna korelacija na drugom faktoru i pozitivna na trećem.

Kritičko promišljanje religije je kod muslimana u primjetnoj korelaciji sa prvim faktorom i nešto slabijoj sa trećim faktorom. Kod nereligioznih postoji samo izražena povezanost sa trećim faktorom. Pravoslavci pokazuju nešto drugačiji rezultat gdje povezanost postoji sa drugim i trećim faktorom.

Vjerovanje u postojanje Boga pokazuje slične rezultate kod muslimana kao i prethodno navedene korelacije te se primjećuje povezanost sa prvim i trećim faktorom. Kod nereligioznih ovaj faktor je u očekivanoj negativnoj korelaciji sa prvim i drugim faktorom. Pravoslavcima vjera u Boga pozitivno korelira sa prvim faktorom i ima slabu negativnu korelaciju sa drugim faktorom.

Uticaj religije na ponašanje kod muslimana pokazuje pozitivnu korelaciju sa prvim i trećim faktorom. Kod nereligioznih postoji samo značajna negativna korelacija sa drugim faktorom. Pravoslavci imaju samo slabu povezanost sa trećim faktorom.

Religijsko praktikovanje kod nereligioznih je u negativnoj korelaciji sa prvim faktorom što znači da oni koji se izjašnjavaju kao nereligiozni a ipak imaju učešće u religijskom životu zapravo ostvaruju niže skorove na opštim ljudskim pravima. Kod muslimana korelacija postoji sa trećim faktorom dok kod pravoslavaca postoji slaba povezanost i sa trećim i sa prvim faktorom.

Socijalna povezanost sa pripadnicima drugih religija kod pravoslavaca je u blagoj pozitivnoj korelaciji sa drugim faktorom. To možemo tumačiti kao zapravo generalnu spremnost na interakciju sa različitim grupama kako religijskim tako i drugim manjinama, samim tim i seksualnim. Kod muslimana povezanost postoji sa prvim faktorom gdje možemo reći da što su muslimani otvoreniji ka drugim grupama to su otvoreniji za opšta civilna prava. Kod nereligioznih postoje povezanosti sa prvim i drugim faktorom.

Religioznost oca pokazuje neobične rezultate. Kod muslimana, pravoslavaca i nereligioznih postoji pozitivna veza između očeve religioznosti i tolerancije prema seksualnim pravima. Takva povezanost ne postoji kod religioznosti majke. Kod nereligioznih je očeva religioznost povezana i sa poštovanjem opštih građanskih prava. Kod majki postoji samo slaba povezanost kod pravoslavaca i to sa prvim faktorom.

Usvajanje religije kod oca je povezano kod pravoslavaca sa prvim, a kod muslimana sa trećim faktorom. Usvajanje religije kod majke je samo kod muslimana povezano sa trećim faktorom.

Učestvovanje u obredima je u negativnoj korelaciji i kod majki i kod očeva sa prvim faktorom i to samo kod pravoslavaca.

Interesante podatke dobijalmo i ispitujući povezanost amoranoosti i izdovojenih faktora. Kod muslimana postoji pozitivna veza sa

trećim faktorom a kod nereligioznih sa drugim. Dakle što je više nerelegiozna osoba amoralna to je više otvorena za seksualna prava.

Godine života su jedino povezane sa prvim faktorom kod muslimana što nam govori da su stariji muslimani više otvoreni za opšta građanska prava.

Interesantno je takođe napomenuti da između građanskih prava i godina školovanja kao i podjele na ljevicu i desnicu, nema nikakvnih značajnih povezanosti.

Pošto je pol nominalna varijabla radi lakšeg i ispravnijeg tumačenja, odlučili smo da vezu sa faktorima ne prikazemo preko korelacije već poređenjem aritmetičkih sredina.

*Tabela 7.1. Razlike između religijskih grupa na faktorima građanskih prava – prikaz aritmetičkih sredina*

<i>religija</i>	<i>faktor</i>	<i>pol</i>	<i>N</i>	<i>aritmetička sredina</i>
Pravoslavci	F1	Ženski	357	3,9668
		Muški	232	3,6115
	F2	Ženski	357	3,1382
		Muški	232	3,0388
	F3	Ženski	357	3,1961
		Muški	232	3,1391
Muslimani	F1	Ženski	52	4,0934
		Muški	37	3,7683
	F2	Ženski	52	2,8868
		Muški	37	3,1441
	F3	Ženski	52	3,5615
		Muški	37	3,6270
Nereligiozni	F1	Ženski	47	4,2705
		Muški	41	4,0314
	F2	Ženski	47	4,0142
		Muški	41	3,4146
	F3	Ženski	47	3,1872
		Muški	41	2,9415

*Tabela 7.2. Razlike između religijskih grupa na faktorima građanskih prava – prikaz razlika*

<i>religija</i>	<i>faktor</i>	<i>T</i>	<i>značajnost</i>	<i>razlika aritmetičkih sredina</i>
Pravoslavci	F1	5,437	0,001	0,35533
	F2	1,271	0,204	0,09940
	F3	1,018	0,309	0,05702
Muslimani	F1	1,947	0,055	0,32507
	F2	-1,212	0,230	-0,25735
	F3	-0,448	0,672	-0,06549
Nereligiozni	F1	1,472	0,145	0,23916
	F2	2,613	0,011	0,59955
	F3	1,728	0,087	0,24577

Ispitujući dobijene rezultate možemo uočiti da između polova postoje samo dvije značajne razlike. Prva je prisutna kod pravoslavne populacije gdje žene ostvaruju značajno više skorove od muškaraca na prvom faktoru. Druga značajna razlika se može primijetiti kod nereligioznih gdje su žene pokazale veću toleranciju prema seksualnim slobodama od muškaraca.

Kako bismo ispitali koje grupe pitanja najbolje predikuju podršku različitim faktorima ljudskih prava izvršili smo „stepwise” linearnu regresiju.

*Tabela 8. Regresivna analiza – prediktori faktora opštih građanskih prava*

	<i>Osnovna građanska prava</i>		
	<i>pravoslavci</i>	<i>muslimani</i>	<i>nereligiozni</i>
Vjerovanje u ličnog Boga	0,322**		
Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja		0,544**	
Religijsko praktikovanje	-0,208**		-,481**
Religioznost oca		-0,385**	
Usvajanje religije – Otac			0,380**
Ljevica – desnica			0,400**
Kvadrirani R	0,096	0,351	0,401
adj. Kvadrirani R	0,089	0,321	0,359

Pravoslavci – što je faktor ličnog boga izraženiji to raste i prihvatanje generalnih ljudskih prava. Što je religijsko praktikanje izraženije to je otvorenost za ljudska prava niža.

Regresivni model objašnjava oko 9% varijanse.

Što su muslimani kritičniji prema religijskim uvjerenjima to su otvoreniji za generalna ljudska prava. Takođe, što im je otac religiozniji to su oni manje naklonjeni generalnim ljudskim pravima.

Regresivni model objašnjava oko 32% varijanse.

Nereligiozni – Ako oni koji se izjašnjavaju kao nereligiozni učestvuju u religijskim obredima i „upražnjavaju” neki vid religijskih radnji oni su manje naklonjeni prihvatanju faktora 1. Što otac više želi da oni naslijede religijsku tradiciju i što su više okrenuti ka desnici u političkom spektru to su nereligiozni više otvoreni za ljudska prava.

Regresivni model objašnjava oko 36% varijanse

*Tabela 9. Regresivna analiza – prediktori faktora zaštite civilnih prava seksualnih manjina*

	<i>Zaštita civilnih prava seksualnih manjina</i>		
	<i>pravoslavci</i>	<i>muslimani</i>	<i>nereligiozni</i>
Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja	0,187**		
Religijsko praktikovanje			-0,54**
Religioznost oca	-0,172**		0,269*
Kvadrirani R	0,056		0,335
adj. Kvadrirani R	0,049		0,304

Pravoslavni – Kod prihvatanja seksualnih sloboda na pravoslavce „pozitivan” uticaj ima kritičko promišljanje dok negativan ima izraženost religioznosti kod oca.

Regresivni model objašnjava oko 5% varijanse.

Kod muslimana se ni jedan pokazatelj nije izdvojio kao značajan.

Kod nereligioznih ponovo postoji negativna veza sa religijskim praktivanjem ali suprotno pravoslavcima religioznost oca je povezana sa prihvatanjem seksualnih sloboda.

Regresivni model objašnjava oko 30% varijanse.

*Tabela 10. Regesivna analiza – prediktori faktora zaštite ljudskih prava bez obzira na vrstu političkih i religijskih stavova*

	<i>Zaštita ljudskih prava bez obzira na vrstu religijskih i političkih stavova</i>		
	<i>pravoslavci</i>	<i>muslimani</i>	<i>nereligiozni</i>
Vjerovanje u ličnog Boga	0,148*		
Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja	0,138*		0,343*
Religioznost majke		0,332*	
Uticaj religije na ponašanje i život		0,283*	
Kvadrirani R	0,047	0,206	0,118
adj. Kvadrirani R	0,040	0,169	0,098

Kod pravoslavaca postoji pozitivna veza između trećeg faktora i faktora ličnog Boga i kritičkog promišljanja religijskih uvjerenja.

Regresivni model objašnjava oko 4% varijanse.

Muslimani pokazuju povezanost ovog faktora sa majčinim insistiranjima na preuzimanju religijske tradicije i uticajem religije na ponašanje. Ovo ima savršenog smisla ako uzmemo u obzir da ovaj faktor sadži ajteme koji su manje-više direktno povezani sa muslimanskom religijskom praksom.

Regresivni model objašnjava oko 17% varijanse.

Nereligiozni. Postoji samo jedan faktor koji je značajno povezan i to je kritičko promišljanje religijskih uvjerenja.

Regresivni model objašnjava oko 10% varijanse.

Amoralno ponašanje nije u korelaciji sa sudskim, političkim i socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca, muslimana i nereligioznih. Dok je religioznost oca u blagoj pozitivnoj korelaciji sa socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca, religioznost majke je u umjerenoj pozitivnoj korelaciji sa socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca, muslimana i nereligioznih.

Vjerovanje u postojanje Boga je u relativno blagoj pozitivnoj korelaciji sa političkim pravima i nešto izraženijoj sa socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca, dok je kod muslimana vjerovanje u postojanje Boga u visokoj pozitivnoj korelaciji sa socio-ekonomskim pravima. Sudska prava su u blagoj pozitivnoj korelaciji sa vjerovanjem u postojanje Boga kod nereligioznih.

Tabela 11. Korelacije političkih, sudskih i socio-ekonomskih prava sa različitim personalnim, religijskim i socio-demografskim pokazateljima

	pravoslavci			muslimani			nereligiozni		
	Politička prava	Sudska prava	Socio-ekonomska prava	Politička prava	Sudska prava	Socio-ekonomska prava	Politička prava	Sudska prava	Socio-ekonomska prava
Amoralno ponašanje	-0,0220	0,0667	0,055	0,1320	0,0586	0,122	-0,0112	-0,1718	0,014
Vjerovanje u postojanje Boga	0,1228**	-0,0953	0,217**	0,1439	-0,2145	0,598**	-0,1578	0,1842*	-0,169
Vjerovanje u ličnog Boga	0,1255**	-0,0462	0,224**	0,1906**	-0,1826	0,523**	-0,0666	0,2376	-0,115
Godina školovanja	-0,0221	0,0203	0,032	0,1848	-0,0407	0,092	-0,1639	0,0668	0,028
Godine života	-0,0107	-0,0268	0,042	0,1265	-0,0577	0,115	-0,0944	0,1315	-0,03
Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja	0,1814**	0,2160*	0,023	0,2771**	0,0747	0,423**	0,2674	0,2890**	0,068
Ljevica-desnica	-0,0432	0,0189	-0,014	0,1805	0,0521	0,037	-0,0154	-0,1254	0,169
Religioznost majke	0,0596	-0,1037	0,208*	0,1362	-0,1487	0,235*	0,3559**	0,1537	0,258*
Usvajanje religije od majke	0,0599	-0,0635	0,090	0,1638	-0,0594	0,175	0,2258	0,1893	0,216
Učestvovanje u obredima—Majka	0,0170	0,0224	-0,079	0,2341	0,1120	-0,022	0,2344*	0,1165	0,179
Religioznost najboljeg prijatelja	0,0372	-0,0044	0,116*	0,0340	-0,2482	0,261*	0,1249	0,0370	0,192
Religioznost oca	0,0629	-0,0632	0,155**	0,1346	-0,1151	0,152	0,2152	-0,0463	0,209
Usvajanje religije – Otac	0,0459	-0,0106	0,050	0,1893	-0,0362	0,168	0,1902	0,0782	0,232
Učestvovanje u obredima – Otac	0,0170	0,0224	-0,079	0,2341	0,1120	-0,022	0,2344*	0,1165	0,179
Religijsko praktikovanje	0,0313	0,0901	-0,095*	0,2712*	0,0688	0,298**	0,0184	0,2025	-0,128
Socijalna povezanost sa drugim religijama	0,0920*	0,0482	0,020	0,0160	-0,3447	0,273*	0,0911	0,0634	0,199
Uticao religije na ponašanje i život	0,1203**	0,0237	0,105*	0,2106	-0,0724	0,471**	-0,0871	0,1248	-0,179

Vjeronje u ličnog Boga je u pozitivnoj korelaciji sa političkim i socio-ekonomskim pravima i kod pravoslavaca i kod muslimana, ali mnogo izraženije kod muslimana, naročito kada je riječ o socio-ekonomskim pravima.

Religioznost majke je u značajnijim korelacijama sa ljudskim pravima nego religioznost oca.

Posebno je neobičan rezultat da je religioznost majke u relativno visokoj pozitivnoj korelaciji sa političkim pravima nereligioznih. S druge strane, nastojanje i oca i majke da ispitanici usvoje njihovu religiju nije u korelaciji ni sa jednom od tri grupe prava kod pravoslavaca, muslimana i nereligioznih.

Insistiranje roditelja da ispitanici učestvuju u religijskim obredima nije u korelaciji sa bilo kojom grupom ljudskih prava, osim što je utvrđena pozitivna korelacija sa političkim pravima kod nereligioznih.

Religioznost najboljeg prijatelja je u pozitivnoj vezi sa socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca, a izraženije kod muslimana.

Godine školovanja i godine života nijesu u korelaciji niti sa jednom grupom ljudskih prava kod pravoslavaca, muslimana i nereligioznih. Umjerene pozitivne korelacije između kritičkog promišljanja religije i i sudskih prava imamo kod nereligioznih.

Zanimljivo je napomenuti da pripadnost ljevici ili desnici nije značajno povezana sa sve tri grupe ljudskih prava kod pravoslavaca, muslimana i nereligioznih.

Religioznost majke je u značajnijim korelacijama sa ljudskim pravima nego religioznost oca.

Kritičko promišljanje religijskih uvjerenje je u relativno blagoj do umjerenoj pozitivnoj korelaciji sa političkim i sudskim pravima kod pravoslavaca, umjerenoj kod muslimana kada je riječ o političkim pravima, a vrlo izraženoj kada je riječ o socijalno-ekonomskim pravima.

Socijalna povezanost sa pripadnicima drugih religija je slaba kod pravoslavaca, ali nije kod muslimana, pa ni kod nereligioznih.

*Tabela 12. Regresivna analiza – prediktori političkih prava*

	<i>Politička prava</i>		
	<i>pravoslavci</i>	<i>muslimani</i>	<i>nereligiozni</i>
Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja	0,229**	/	/
Usvajanje religije – Majke	-0,212**	/	/
Kvadrirani R	0,080	/	/
adj. Kvadrirani R	0,073	/	/

Ispitivanjem prediktora političkih prava značajan model smo dobili samo kod ispitanika pravoslavne vjeroispovesti.

Kao značajni prediktori političkih prava su se pokazali kritičko promišljanje religijskih uvjerenja koje je pozitivno povezano sa po-

litičkim pravima, kao i značaj preuzimanja religijske tradicije kod majke koja je negativno povezana.

Dobijeni model objašnjava oko 7% varijanse.

*Tabela 13. Regresivna analiza – prediktori sudskih prava*

	<i>Sudska prava</i>		
	<i>pravoslavci</i>	<i>muslimani</i>	<i>nereligiozni</i>
Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja	0,223**	0,383**	/
Vjerovanje u ličnog Boga	0,178**		/
Učestvovanje u obredima – Otac	-0,165*	0,340*	/
Kvadrirani R	0,086	0,262	/
adj. Kvadrirani R	0,075	0,228	/

Kod pravoslavaca postoji, kao i u prethodnom slučaju, povezanost prava (u ovom slučaju sudskih) i kritičkog promišljanja. Pozitivna veza je i sa faktorom ličnog Boga. Negativna povezanost je prisutna sa željom oca da se učestvuje aktivno u vjerskim ritualima.

Dobijeni model objašnjava oko 7% varijanse.

Kod muslimana takođe postoji povezanost sa kritičkim promišljanjem i sa željom oca da se učestvuje u religijskim obredima ali za razliku od pravoslavaca druga povezanost je pozitivna.

Dobijeni model objašnjava oko 23% varijanse.

*Tabela 14. Regresivna analiza – prediktori socio-ekonomskih prava*

	<i>Socio-ekonomska prava</i>		
	<i>pravoslavci</i>	<i>muslimani</i>	<i>nereligiozni</i>
Religijsko praktikovanje	-240**		
Vjerovanje u ličnog Boga	0,285**		
Religioznost oca		-0,334**	
Učestvovanje u obredima – Otac	0,137		
Vjerovanje u postojanje Boga	,207**	0,761**	
Ljevica – desnica			0,396**
Kvadrirani R	0,166	0,470	0,156
adj. Kvadrirani R	0,153	0,445	0,138

Kao značajni prediktori naklonjenosti socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca se izdvojilo četiri pokazatelja. Pozitivna veza je sa faktorom ličnog Boga, vjerovanjem u postojanje Boga i željom oca da se učestvuje u religijskim obredima. Negativna veza je sa učestalošću religijskog praktikovanja.

Dobijeni model objašnjava oko 15% varijanse.

Kod muslimana postoji negativna povezanost sa religioznošću oca i pozitivna sa vjerovanjem u Boga.

Dobijeni model objašnjava oko 44% varijanse.

Kod nereligioznih samo jedan pokazatelj se izdvojio i to je pozicija na spektru ljevica-desnica. Veza ukazuje da sa većom sklonošću desnici dolazi i do povećanja na skoru soci-ekonomskih prava.

Dobijeni model objašnjava oko 14% varijanse.

Tabela 15. Korelacije političkih, sudskih i socio-ekonomskih prava sa faktorima građanskih prava

		Socio- ekonomska prava	Sudska prava	Politička prava	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Socio- ekonomska prava	Korelacija	1	-,039	0,366	,594	,063	,262
	Značajnost	/	,257	,000	,000	,065	,000
	N	862	862	862	860	861	861
Sudska prava	Korelacija	-,039	1	,292	-,076	,246	,209
	Značajnost	,257	/	,000	,027	,000	,000
	N	862	862	862	860	861	861
Politička prava	Korelacija	,366	,292	1	,322	,214	,331
	Značajnost	,000	,000	/	,000	,000	,000
	N	862	862	862	860	861	861
Faktor 1	Korelacija	,594	-,076	,322	1	,263	,336
	Značajnost	,000	,027	,000	/	,000	,000
	N	860	860	860	860	860	860
Faktor 2	Korelacija	,063	,246	,214	,263	1	,273
	Značajnost	,065	,000	,000	,000	/	,000
	N	861	861	861	860	861	860
Faktor 3	Korelacija	,262	,209	,331	,336	,273	1
	Značajnost	,000	,000	,000	,000	,000	/
	N	861	861	861	860	860	861

Socio-ekonomska prava pokazuju značajnu povezanost sa političkim pravima kao i sa faktorima 1 i 3

Sudska prava imaju takođe pozitivnu vezu sa političkim pravima ali nemaju značajnu pozitivnu vezu sa faktorom jedan već ona postoji sa faktorima dva i tri.

Politička prava, pored već spomenutih veza, pokazuju povezanost sa sva tri faktora ljudskih prava.

Sva tri faktora ljudskih prava pokazuju međusobnu povezanost.

Tabela 16. Razlike između religijskih grupa na ar. sred. – prikaz razlika

			Razlika ar. sredina	Značajnost
Sudska prava	Pravoslavac/ka	Religiozan u generalnom smislu	-2,358660604	0,012
Politička prava	Pravoslavac/ka	Musliman/ka	-1,524670433	0,001
Socio- ekonomska prava	Pravoslavac/ka	Musliman/ka	-3,95	0,001
		Nijesam religiozan	-2,1	0,044
	Musliman/ka	Religiozan u generalnom smislu	3,88	0,024

Kod sudskih prava je otkrivena samo statistički značajna razlika između pravoslavaca i religioznih u generalnom smislu gdje su pravoslavci ostvarivali manje skorove.

Kod političkih prava postoje značajne razlike između pravoslavaca i muslimana gdje muslimani pokazuju značajno više skorove na političkim pravima.

Kod socio-ekonomskih prava pravoslavci imaju značajno manji skor od muslimana i nereligioznih. Takođe muslimani imaju značajno veći skor od religioznih u generalnom smislu.

## *Diskusija*

Koristeći eksplorativnu faktorku analizu izdvojili smo tri faktora građanskih prava. Izdvajanje faktora sa karakterističnim korijenom većim od 1 se pokazalo nepovoljnim i dobijani model je bio prefaktorisan. Odlikovali su ga usitnjeni i malo smisleni faktori. Strožijim kriterijumima smo izdvojili 3 faktora koje smo koristili u daljem radu i oni su pokazali unutrašnju smislenost i konzistenciju.

Izdvojeni su sledeći faktori:

Faktor 1 – Osnovna građanska prava – Ovaj faktor se bavi univerzalnim građanskim pravima među kojima su obično najviše ugrožena građanska prava žena. Značajan broj ajtema sa visokim saturacijama koje se odnose na ovaj problem izdvojio na ovom faktoru. Može se reći da je to jedan od značajnih pozitivnih nalaza studije s obzirom na tradicionalno i konzervativno nasleđe crnogorskog društva i bez obzira na činjenicu da su nosioci ovih stavova elitni djelovi mladih. Takođe se zapaža da studenti povezuju jačanje građanskih prava sa slobodom mišljenja, naročito u izboru personalnih moralnih uvjerenja. Očigledno da osjećaju insuficijenciju ove veze u crnogorskom društvu.

Faktor 2 – Zaštita civilnih prava seksualnih manjina – kao jasno definisana tema, unutar spektra građanskih prava, izdvajaju se seksualne slobode sa naročitim akcentom na prava homoseksualnih osoba. To je takođe značajan napredak u poštovanju manjinskih građanskih prava.

Faktor 3 – Zaštita ljudskih prava bez obzira na vrstu religijskih i političkih stavova – U trećem faktoru studenti artikulišu potrebu zaštite slobodnog političkog i religijskog djelovanja nezavisno od njihove izraženosti ili čak ekstremnosti.

Naš drugi cilj odnosi se na ispitivanje povezanosti odabranih religijskih varijabli i skala sa četiri grupe ljudskih prava.

Iako i pravoslavci i muslimani podržavaju osnovna ljudska prava, povezana sa osnovnim personalnim moralnim vrijednostima kao i izražavanje slobode mišljenja u skladu sa tim vrijednostima, te tendencije su osjetno izraženije kod muslimana. Ove tendencije su slično izražene i kod pravoslavaca i kod nereligioznih (tabela 6). Postoji uvjerenje da vjerovanje u Boga i religijsko praktikovanje imaju po-

zitivna uticaj na ostvarenje osnovnih građanskih prava. Čini se da je i za nereligiozne i za pravoslavce ovaj religiozni uticaj posredan – putem doživljavanja Boga kao metafizičkog moralnog autoriteta, a univerzalna građanska prava su samo ovaploćenje u realnom životu tih metafizičkih moralnih načela.

Kada je riječ o slobodama i pravima homoseksualca najmanje su restriktivni nereligiozni, zatim pravoslavci, a zatim muslimani vjerovatno što je Islam izrazito pronatalistički orjentisana religija.

Prvenstveno nereligiozni, a zatim pravoslavci, skloniji su socijalnom povezivanju sa pripadnicima drugih religija, tolerantniji su prema slobodama i pravima homoseksualaca, dok muslimani nijesu. Muslimani i nereligiozni tolerantniji su prema univerzalnim građanskim pravima nego pravoslavci, što se djelimično može objasniti i činjenicom da je riječ o manjinskim grupama koje u dominantnoj etničkoj zajednici češće ističu univerzalnije stavove i vrijednosti nego partikularne, jer vjeruju da se putem neupitnog poštovanja univerzalnih lakše ostvaruju i partikularni, bez obzira da li je riječ o bilo kojoj grupi ljudskih prava. Uostalom, vidjeli smo da muslimani nijesu samo veći zagovornici univerzalnih civilnih prava, nego i onih manjinskih, ekstremnijih religijskih i političkih shvatanja.

Kada je riječ o religijskoj socijalizaciji možemo zapaziti neke značajne tendencije. Prije svega, ispitanici koji imaju religiozne očeve tolerantniji su prema slobodama i pravima homoseksualaca. Da li se objašnjenje ovog neočekivanog rezultata treba tražiti u dubokim podsvjesnim nivoima ličnosti u smislu veće submisivnosti ispitanika religioznih očeva. Istu tendenciju imamo i kod nereligioznih.

Religioznost majke pozitivno korelira sa ljudskim civilnim pravima samo kod pravoslavaca jer majka u socijalizaciji sinova u pravoslavnoj tradiciji ima naročito veliku psihološku ulogu.

Usvajanje očevih religijskih načela kod pravoslavaca je povezano sa većim prihvatanjem prava i sloboda homoseksualaca, a kod muslimana prema slobodi ispoljavanja radikalnijih religijskih i političkih stavova. Dok se u osnovi socijalizacije pravoslavaca putem usvajanja religijskih načela očeva vjerovatno djelimično usvaja i autoritarna struktura ličnosti u kojoj se mogu naći i homoseksualne crte ličnosti i karaktera, usvajanje religijskih načela očeva kod muslimanskih studenata obavezuje i na širenje radikalnijih religijskih islamskih načela i u političkoj sferi.

Socijalizacija za učešće u religijskim obredima po zahtjevu očeva u pozitivnoj je korelaciji sa opštim građanskim pravima samo kod pravoslavaca, što se može objasniti izrazito društveno ritualnim karakterom religijskog praktikovanja kod pravoslavaca. U tom pogledu zahtjev majki za religijskim praktikovanjem je u obrnutoj korelaciji – doprinosi smanjenom prihvatanju opštih građanskih prava pravoslavaca.

Interesante podatke dobijamo i ispitujući povezanost (a)moralnosti i izdvojenih faktora. Kod muslimana postoji pozitivna veza sa trećim faktorom a kod nereligioznih sa drugim. Dakle, što je više

nerelegiozna osoba amoralna to je više otvorena za seksualna prava, odnosno što su više muslimani amoralni to su skloniji da ističu radikalnije religijske i političke stavove.

Kada je riječ o godinama života onda treba istaći da su samo stariji muslimani skloniji poštovanju građanskih prava, dok kod ostalih nije utvrđena nikakva korelacija.

Interesantno je takođe napomenuti da između građanskih prava i godina školovanja kao i podjele na ljevicu i desnicu, nema nikakvih značajnih povezanosti.

Posmatrajući građanska prava prema polu mogu se zapaziti da su žene značajno sklonije građanskim pravima nego muškraci, ali pokazuju i veću toleranciju prema pravima i slobodama homoseksualaca.

U daljem tekstu diskutovaćemo neke važnije korelacije između religijskih varijabli i skala koje opisuju obilježja, religijske identifikacije i socijalno-demografskih obilježja sa sudskim, političkim i socio-ekonomskim pravima.

Pravoslavci i muslimani koji vjeruju u postojanje ličnog Boga skloniji su zastupanju građanskih prava, a pravoslavci i kada vjeruju u Boga uopšte. I pravoslavci i muslimani povezuju vjerovanje u ličnog Boga ili Boga uopšte sa ostvarenjem socio-ekonomskih prava. Međutim, kada je riječ o socio-ekonomskim pravima muslimani pokazuju mnogo veće pozitivne korelacije (tabela 11).

Kritičko promišljanje religijskih uvjerenja sa političkim pravima postoji i kod pravoslavaca i kod muslimana. Kod muslimana ta veza je opet jaka sa socio-ekonomskim pravima, dok je kod pravoslavaca i nereligioznih ta veza osrednja kada je riječ o zaštiti prava i sloboda homoseksualaca. Stiče se utisak da su ovako visoke pozitivne korelacije posljedica uvjerenja da su svi vjerujući muslimani zaslužili da jednako uživaju socio-ekonomska prava (11) naprosto što su svi jednaki pred Alahom, a nereligiozni jer su naprosto ljudska bića.

Kod pravoslavaca i nereligioznih kritičko promišljanje religijskih uvjerenja doprinosi većoj toleranciji prema slobodama i pravima homoseksualaca.

U pogledu religijske socijalizacije religioznost majki je povezana sa ostvarenjem socio-ekonomskih prava u sve tri grupe. Slično se može konstatovati i kada je riječ o religioznosti najboljeg prijatelja kod pravoslavaca i muslimana. Međutim, religioznost oca je povezana samo sa socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca. Da li ova ideja da svi uživaju socio-ekonomska prava jer su božja stvorenja (muslimani i pravoslavci) odnosno ljudska bića (nereligiozni) pruža dio objašnjenja?! U svakom slučaju ova ideja je u Islamu najjača.

Kao što smo i ranije vidjeli, religioznost majke ima osjetno dublju psihološku osnovu u socijalizaciji nego religioznost oca. Međutim nastojanje roditelja da ispitanici usvoje njihovu religiju i da je praktikuju nije povezano niti sa jednom grupom prava kod pravoslavaca i muslimana. Jedino nereligiozni, koji su na nagovor roditelja učestvovali u religijskim obredima, pokazuju veće zalaganje za ostvarenje političkih prava. To može biti izraz svojevrsnog pro-

testa da se djeci nametne religijsko praktikovanje roditelja, što je samo slučaj iste pojave u nešto drugačijem socijalnom kontekstu pravoslavaca i muslimana. Prividni paradoks da religioznost roditelja korelira sa pravima, a da nastojanje roditelja da djeca usvoje njihovu religiju i da je praktikuju je sasvim očekivan. Naprosto, religioznost je složeni fenomen koji nastaje i razvija se tokom dugog procesa socijalizacije uz stalna i snažna socijalna i psihološka potkrepljenja, te nikako ne može biti prihvaćena ad hoc manje ili više agresivnim nametanjem roditelja.

Uticaj religije na svakodnevni život je blago povezana sa političkim i socio-ekonomskim pravima kod pravoslavaca, a opet vrlo visoko sa socio-ekonomskim kod muslimana, dok muslimani ponovo percipiraju povezivanje sa pripadnicima drugih religija sa ostvarenjem socio-ekonomskih prava. Pravoslavci uticaj religije na svakodnevni život vide preko blage pozitivne povezanosti sa političkim i socio-ekonomskim pravima.

Zanimljivo je napomenuti da skala (a)moralnog ponašanja nije povezana niti sa jednom grupom prava kod pravoslavaca, muslimana i nereligioznih, niti godine života i školovanja, niti politička orijentacija prema ljevici i desnici.

Najzad, nijesu utvrđene korelacije između pola i tri grupe ljudskih prava.

Ispitujući prediktore izraženosti osnovnih građanskih prava utvrdili smo da različiti religijski okviri imaju različite prediktore.

Pravoslavci pokazuju veću povezanost sa osnovnim građanskim pravima ukoliko imaju veću vjeru u ličnog Boga kao i smanjeno religijsko praktikovanje. Dakle možemo iznijeti pretpostavku da što je pravoslavac dalje od klasične religioznosti kao pripadnosti crkvi to je skloniji da pozitivnije ocjenjuje generalna ljudska prava. Takođe ovakav nalaz može ići sa tim što se nacionalna pripadnost dvije najveće etničke zajednice u Crnoj Gori umnoge povezuje sa pripadnošću pravoslavnoj crkvi.

Pravoslavci pokazuju veću povezanost sa osnovnim građanskim pravima ukoliko imaju veću vjeru u ličnog Boga kao i smanjeno religijsko praktikovanje. Dakle možemo iznijeti pretpostavku da što je pravoslavac dalje od klasične religioznosti kao pripadnosti crkvi to je skloniji da pozitivnije ocjenjuje generalna ljudska prava. Takođe, ovakav nalaz može ići sa tim što se kod dvije najveće etničke zajednice u Crnoj Gori nacionalna pripadnost umnoge povezuje sa pripadnošću pravoslavnoj crkvi.

Sličan zaključak možemo izvesti za muslimane ali on potiče od drugih faktora. Naime kod muslimana podrška osnovnim građanskim pravima je visoko povezano kritičko promišljanje religijskih uvjerenja dok negativna veza postoji sa religioznošću oca. Dakle što je musliman dalji od dogmi i što mu je otac manje religiozan to je više naklonjen građanskim pravima.

Kod nereligioznih postoje interesantne povezanosti. Prediktivnost kod ove grupe imaju pritisak oca da se usvoji religija, postav-

ljanje na spektru ljevica-desnica i religijsko praktikovanje. Oni koji se izjašnjavaju kao nereligiozni, a praktikuju neku religiju pokazuju se kao manje tolerantni. Jedan od mogućih razloga je što su oni vjerovatno religiozni za sebe ali drže masku religioznosti kako bi zadovoljili okolinu. Ponašanje koje je suprotno stavovima vodi ka oporosti i generalnoj negativnosti koja direktno potiskuje naklonost ka građanskim pravima. Interesantno je da nereligiozni pokazuju veću naklonost ka opštim građanskim pravima što su više naklonjeni desnici. Prilikom razmatranja ovog nalaza treba imati u vidu da je na prostorima bivše Jugoslavije desnica zapravo povezana sa idejom ravnopravnosti, zaštite građana od percepirane pretnje kapitalizma i zaštite dostojanstva žena. Pritisak od strane oca da se prihvati religija moguće je da generiše otpor kod djeteta koji se ispoljava kao veće prihvatanje ljudskih prava ali i osoba možda teži da podžava prava drugih kada neko njoj samoj pokušava da uskrati pravo izbora.

Kod zaštite prava seksualnih manjina prediktivnost za pravoslavce pokazuje kritičko promišljanje religijskih uvjerenja kao i religioznost oca. Sa povećanjem kritičnosti i smanjivanjem religioznosti oca dolazi do povećanja podrške seksualnim pravima. Ponovo dakle imamo slučaj da je manje izlaganje dogmi povezano sa većom podrškom pravima. Nereligiozni kao značajne prediktore imaju religijsko praktikovanje i religioznost oca. Dakle, na ovom faktoru građanskih prava imamo skoro identičnu situaciju kao u slučaju opštih građanskih prava.

Po pitanju zaštite građanskih prava bez obzira na vrstu religijskih i političkih stavova kod pravoslavaca primjećujemo prediktivnost vjerovanja u ličnog Boga i kritičkog promišljanja religije. Dakle, možemo zaključiti da kod pravoslavaca odstupanje od dogme generalno ima prediktivnu vrijednost za stavove prema ljudskim pravima, kako generalno tako i na pojedinačnim pravima.

Kod pripadnika islamske zajednice je ovaj faktor povezan sa religioznošću i uticajem religije na ponašanje i život. Imajući u vidu da su neka od pitanja koja čine ovaj faktor vezana za muslimansku religioznu praksu ova prediktivnost nam ne dolazi kao iznenađenje.

Kod nereligioznih se prediktivnim pokazalo samo kritičko propitivanje vjerskih uvjerenja. Moguće je da što su nereligiozni skloniji da propituju svoj stav da su time otvoreniji za ekstremnije ideje.

Kod političkih prava prediktivnost se otkriva samo kod pravoslavaca. Što je pravoslavac skloniji kritičkom promišljanju religije i što mu majka manje insistira na prihvatanju pravoslavlja to je on naklonjeniji podršci političkih prava. Ponovo dakle manjak dogmatizacije i život u otvorenijem okruženju pozitivno utiču na prihvatanje prava kod pravoslavaca.

Trend kritičkog promišljanja religije, vjerovanja u ličnog boga i (odsustva) pritiska roditelja kao prediktivnih faktora kod pravoslavaca se nastavlja i na sudskim pravima. Kod muslimana imamo

veoma sličan rezultat ali se vjerovanje u ličnog Boga ne pojavljuje kao značajan prediktor.

Donekle drugačiju situaciju imamo po pitanju socio-ekonomskih prava. Kao i u prethodnim slučajevima vjera u ličnog Boga je prisutna kao pozitivan prediktor i odsustvo religijskog praktikovanja se pokazuje kao negativno. Drugačije je to što se na ovom faktoru pritisak oca da se prihvati pravoslavlje zapravo se pozitivno odražava na prihvatanje socio-ekonomskih prava. Očev uticaj vjerovatno govori o pritisku da se osoba ne izdvaja i da se uklopi u sredinu.

Kod muslimana najjači prediktor je vjera u Boga ali i je drugi bitan prediktor religioznost oca koja umanjuje sklonost socio-ekonomskim pravima.

Nereligiozni imaju samo jedan značajan prediktor a to je pripadnost ljevici ili desnici. Što više nereligiozna osoba teži desnici to je više otvorena za socio-ekonomska prava. Kao što smo ranije spomenuli na ovim prostorima pitanja iz ove subskele su zapravo glavne teme kojima se desnica i bavi. Sigurni poslovi, zaštitu radnika od eksploatacije, jednakost u ekonomskim primanjima.